

Ersin AFACAN¹
Bağımsız Akademisyen,
İzmir, Türkiye

Meltem İŞİK AFACAN²
Adnan Menderes Üniversitesi,
Aydın, Türkiye

Sorumlu Yazar

E-mail: mentorersin@hotmail.com

BOZKURT İŞARETİ: SPORDA SEMBOLLER VE ANLAMLAR

ÖZET

Her milletin varoluşu ile birlikte günümüze taşıdığı semboller bulunmakta ve bunlar o milletin üyelerine ait duygu ve düşüncelerin tarihsel birikimi olarak kabul edilmektedir. Milleti oluşturan her bireyin ana kimliği, vatandaşı olduğu ülkeyle olan bağında somutlaşır. Bu somutlaşma durumunun dışavurumlarından biri, bireylerin ortak olarak yaptıkları ve belli manalar içeren işaretlerdir. Bozkurt İşareti olarak bilinen işaret de Bozkurt Selâmı veya Bozkurt Hareketi olarak Türk milliyetçiliğini ve Türkçülüğü sembolize eden bir el işaretidir. Türk Mitolojisinden kaynaklı bir anlam taşıyan bu sembol, siyasi görüş tanımaksızın tarih boyunca Türk insanları tarafından kullanılmıştır. Spor, psikososyolojik bir olgu olarak kişisel duygu ve düşüncelerin sosyal ortam olan spor sahalarında davranış olarak sergilendiği bir etkinliktir. Sporda Psikososyolojik Alanlar da spor ortamlarındaki sosyal içerikli davranışları yorumlayarak anlamak ve nedensel olarak açıklamak amaçındadır. Bu bağlamda, 2024 yazında düzenlenen Avrupa Futbol Şampiyonasında oynanan Türkiye-Avusturya maçından sonra Türk futbolcu Merih Demiral galibiyete sevinirken sosyal içerikli bir davranış olan Bozkurt Selâmı vererek spor gündemini bir anda meşgul etmeye başlamıştır. Bu sporunun psikolojik olarak kazanmanın verdiği sevinç ve gurur duygularının da etkisiyle sosyolojik olarak tribündeki Türk taraftarlarına Bozkurt İşareti yapmasını doğru bulanların yanında yanlış bulanlar da olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Bozkurt İşaretinden hareketle sporda simgeler ve semboller üzerinde durulup bu konunun psikososyolojik bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla literatür taranıp konu ile ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışmanın çok tartışılan bir konuyu içermesi bakımından benzer araştırmalara esin kaynağı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Spor, Futbol, Sembol, Bozkurt İşareti

BOZKURT SIGN: SYMBOLS AND MEANINGS IN SPORTS

ABSTRACT

There are symbols that every nation carries with its existence to the present day. These are considered to be the historical accumulation of feelings and thoughts belonging to the members of that nation. The main identity of each individual who makes up the nation is embodied in his connection with the country of which he is a citizen. One of the manifestations of this embodiment state is the signs that individuals make together and contain certain meanings. Bozkurt Sign is also a hand sign that symbolizes Turkish nationalism and Turkism as the Bozkurt Salute or the Bozkurt Movement. This symbol, which has a meaning derived from Turkish Mythology, has been used by Turkish people throughout history without recognizing political views. Sport, as a psychosociological phenomenon, is an activity in which feelings and thoughts are exhibited as behavior. Psychosociological Fields in Sports also aim to causally explain social behavior in sports environments. In this context, after the Turkey-Austria match played in the European Football Championship held in the summer of 2024, Turkish football player Merih Demiral started to occupy the sports agenda by giving the Bozkurt Salute while celebrating the victory. In this study, based on the Bozkurt Sign, symbols and symbols in sports were emphasized and a psychosociological evaluation of this issue was tried to be made. For this purpose, the literature was scanned and studies on the subject were used. It is expected that this study will inspire similar research as it covers a much-discussed topic.

Keywords: Culture, Sports, Football, Symbol, Bozkurt Sign

YAZAR KATKILARI	
Konsept	1
Tasarım	1
Literatür Araştırması	1 ve 2
Veri Toplama / İşleme	1 ve 2
Analiz / Yorumlama	1 ve 2
Malzemeler	1
Yazı Taslağı	2
Gözetim	2
Eleştirel İnceleme	2
NOT: Yazar katkılarını sıra numarasına göre karşılıklarına yazınız	

Giriş

Sembol, bir duygu veya düşünl0ceyi temsil eden görsel imge, işaret veya evrensel bir gerçeğin daha derinlikli bir göstergesidir (Wilkinson, 2019). Semboller, kendi aralarındaki ilişkilere ortak bir şekil ve anlam kazandırdıkları zaman buna kültür denir (Mardin, 1993). Bu bağlamda sadece bilim, sanat ve felsefe değil, insanoglununun her davranışına ve ortaya koyduklarına kültür denir (Güvenç, 1985). Kültür bir milletin yapı taşı olduğu için millet, gelişmiş olan bir milliyettir (Erkal ve ark., 1997). Dolayısıyla kendi birliğinden haberdar olup siyasi bakımdan devlet şeklinde örgütlenmiş ve milli devlet kurma yeteneğine sahip sürekli ve örgütlü insan zümresine millet denir (Erkal, 1987). Bir başka tanıma göre dil, toprak, ekonomik yaşam ve ortak kültür ile beliren ruhsal biçimlenme birliğiyle tarihsel süreçte oluşan insan topluluğu millet olarak tanımlanır (Hançerlioğlu, 1986). Bu nedenle millet, hukuki olmaktan ziyade sosyal bir tabirdir ve millet olma durumu sosyal bir olaydır (Yücel, 2020). Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk de Türk Milletini şu şekilde tanımlamıştır; “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir.” (Afacan, 2020).

Milliyetçilik ise birim olarak milleti temel almaktan, milletin temel hak ve özgürlüklerini savunmaktan ve bunların gerçekleşmesi için milletin devlet olarak örgütlenmesini istemekten kaynaklanmış liberal bir düşünce akımıdır (Kodaman, 2000). Bir bilinç duygusu olarak millete sadakatle bağlılığı aşıl原因 ve vatanseverliği en temel sosyal değer yapan milliyetçilik (Kızılcık ve Erjem, 1996), Atatürk İlkelerinden de biridir. Bu konuda Atatürk’ün bu konuda ilk akla gelen açıklamalarından biri şu şekildedir; “Ulus sevgisi kadar büyük sevgi yoktur. Kendimiz için değil ama bağlı olduğumuz ulus için elbirliğiyle çalışalım. Çalışmaların en büyüğü budur.” (İnan, 2020). Atatürk, iç ve dış politikada “milli haysiyet” kavramına önem vererek çok güvendiği Türk Milletinin güçlü, mutlu ve güvenlik içinde yaşayabilmesi için diğer milletlere karşı izlenecek siyasi çizgide milli onur ve haysiyete dikkat etmiştir (Yakıt, 2000). Bu dikkat çekişi Atatürk’ün şu sözlerinde bulabiliriz; “Ulusumuz çok büyüktür. Hiç korkmayalım. O tutsaklık ve alçaklık kabul etmez. ‘Ey ulus! Sen tutsaklığı ve alçaklığı kabul eder misin?’ diye sormak gerekir. Ben, ulusun vereceği karşılığı biliyorum.” (İnan, 2020). Atatürk için Türk insanı, ulus severdir ve Türk ulusçusudur. Cumhuriyetin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne denli Türk kültürüyle yoğrulursa o topluluğa dayanan Cumhuriyet de güçlü olur (İnan, 2020). Atatürk’e göre Osmanlı İmparatorluğunu milliyetçilik akımı yıktığı ve bu imparatorluktan pek çok millet çıktığı için Osmanlı’nın asli unsuru olan Türkler yeni bir devlet kurmalı, millet ve milliyetçilik düşüncesi yeni bir milli devlet kurmanın motor gücü olmalıdır (Kodaman, 2000). Atatürk açısından Türkler, ulusçuluk düşüncesini uygulamada çok gecikmiş ve çok tembellik etmiş bir ulustur. Bu zayıf durumun zararları çok çalışmakla gidermelidir (İnan, 2020). Çünkü milletin haklarının temel özelliği, milli iradeye ve milli egemenliğe dayalı olmasıdır. Bu nedenle milletin, başka milletler veya başka milli devletler karşısında korunması gerekir. Millet de insan gibi düşünen, gülen, hisseden, yaşayan, üzülen, konuşan, kültür ve medeniyet üreten tek sosyal varlık olduğu için, haklarından vazgeçemez ve haklarını başkasına devredemez (Kodaman, 2000). Dolayısıyla gerçek vatanseverler her zaman milletin haklarını savunur ve her fırsatta milli değerlerin temel bilgilerini hatırlatır.

“Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce bizim kendi benliğimize, ulusal varlığımıza bu saygıyı duyguda, düşüncede açıkça bütün davranış ve tutumumuzda göstermemiz gerekir. Bilelim ki ulusal benliğini bulmayan uluslar başka uluslara av olurlar.” (İnan, 2020) diyen Mustafa Kemal Atatürk ferdiyetçiliğın, milliyetçiliğın ve evrenselciliğın ne demek olduğunu biliyordu. Çünkü kendisi Avrupa’daki düşünsel gelişmeleri yakından takip etmiş ve 1789 Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan düşünce takımlarını tanıyordu (Kodaman, 2000). “Efendiler, maddi ve özellikle manevi çöküş korku ile yüreksizlikle başlar. Yüreksiz ve korkak insanlar, herhangi bir felaket karşısında ulusun da eli kolu bağlı kalmasına ve çekingen bir hale gelmesine kaynaklık ederler.” (İnan, 2020) açıklaması ile Atatürk Türk insanının hayatın her alanında olduğu gibi spor alanında da cesurca milli kimliğini ifade etmesine vurgu yapmıştır.

Birey, kültürün üyesi değildir ama belirli bir kültürü koruyan bir cemiyetin ve milletin üyesidir (Bilgiseven, 1986). Bir tavır veya davranış tarzı, birey için sadece o anki duruma özel bir taktik değil, kalıcı bir strateji olursa bu tarz o birey için bir kişilik özelliği durumuna gelmiş demektir (Buss ve Finn, 1987). Bu bağlamda Gazi Mustafa Kemal Atatürk, “Dünyada spor hayatı ve spor dünyası çok mühimdir. Bunu izaha bile lüzum yoktur. Sporu bir vatani vazife gibi telakki etmek lazımdır.” (Alkış, 2000) diyerek milletin her üyesinin kültürü korumayı bir vatan görevi olarak görmesini istemiştir ki Merih Demiral’ın da zihniyeti Atatürk’ün bu sözlerine benzer olduğundan Türk futbolcu Bozkurt Selamı ile ilgili açıklamasında, "Bir gol sevinci vardı aklımda onu yaptım, Türklükle alakalı. Türk olduğum için çok gurur duyuyorum, o yüzden golden sonra onu iliklerime kadar hissettim. Öyle bir şey yapmak istedim, yaptığımdan dolayı çok da mutluyum" demiştir (BBC News Türkçe, 2024). Elbette, kişi kendisini topluma karşı sorumlu hissettiği an, toplum ona dışarıdan baskı yapıyor demektir. Fakat kişi, toplumun sorumluluğunu kendi içinde hissedince toplum baskısını bireye devreder ve

böylece otorite, toplum otoritesi değil vicdan otoritesi durumuna gelir (Tanyol, 1970). Merih Demiral da vicdanının sesini dinleyip milli takımın kazanmasından sonra Türklük bilincinin verdiği sorumluluk doğrultusunda stadyuma gelen Türk seyircilerini Bozkurt işareti ile selamlamıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel gerekçesi, Bozkurt Selamından hareketle sporda simgeler ve semboller üzerinde durulup bu konunun psikososyolojik ilişkilendirme ve değerlendirilmesini yapmaktır.

Yöntem

Toplumsal bağlamlara ilişkin incelemeleri içeren sporun psikososyolojik alanlarına ait araştırmalar, değer ve normlara ait bilgiler ile spor insanlarının gereksinimlerinin, tutumlarının ve anlayışlarının dışı vurumunu, sahteliklerin ve kuram oluşturma ile ilgili çabaların önermelerini ortaya koymaktadır (Voigt, 1992). Çünkü kuram oluşturma çabaları, insanların gündelik yaşamını etkileyen etkenleri tanımaya ve insanları tutumlarının olası sonuçları konusunda duyarlılaştırmaya hizmet eder (Bilgin, 1995). Özellikle bilimsel bilgi boşluğunun olduğu bazı konularda uygun tutum, var olan bilimsel bilgilerden yola çıkılarak bazı sezinlemelerde ve yorumlarda bulunmak olacaktır (Göka, 1999). Bu nedenle araştırmacı, insanların ilginç ve önemli bulunduğu sorunları seçerse araştırmadan çıkacak sonuçlar toplum için oldukça faydalı olacaktır. Böyle bir sorunu seçmek ise bir sezgi konusudur (Cole, 1980). Dolayısıyla 14 Haziran-14 Temmuz 2024 tarihleri arasında yapılan Avrupa Futbol Şampiyonasındaki son 16 turu maçı olan Türkiye-Avusturya maçından sonra Türk futbolcu Merih Demiral galibiyete sevinirken Türk toplumu için anlamlı bir davranış olan Bozkurt Selamı vererek tüm dünyanın spor gündemini etkilemiştir (Anadolu Ajansı, 2024). Hatta Merih Demiral'e 2 maç ceza verilmesi Almanya ile Türkiye arasında diplomatik açıdan gerilim meydana getirmiştir (Isenberg ve Thole, 2024). Dolayısıyla bu futbolcunun maçtan sonra psikolojik boyutta kazanmanın verdiği sevinç ve gurur duygularının etkisiyle sosyolojik anlamda tribünlerdeki Türk taraftarlarına Bozkurt Selamı vermesini doğru bulanların yanında yanlış bulanlar da oldu.

Bir bilimsel araştırmayı var olan bilgiler üzerine kurarak bu bilgilerle ilişkilendirmek, araştırma alanlarından bağımsız olarak tüm akademik araştırma etkinliklerinin temelini oluşturmaktadır (Snyder, 2019). Böylece alanda yapılan önceki araştırmalardan elde edilen bilgiler bir araya getirilerek ortaya çıkan olgular üzerinden kuramsal ve uygulamalı araştırmaların ilerlemesi adına sağlam bir temel kurulur (Webster ve Watson, 2002). Dolayısıyla literatür taramasının temel amacı, bir konuda o ana kadar elde edilmiş olan bulguları derleyip o bulgularla ilgili boşlukları ve çelişkileri dikkate alarak araştırmacıya bir konu hakkında yol göstermek, pratik sorulara cevap sağlamak ve sonraki araştırmalar için kuramsal bir arka plan oluşturmaktır (Jesson ve ark., 2011, s.93). Bu bağlamda, 2024 yazında düzenlenen Avrupa Futbol Şampiyonasında oynanan Türkiye-Avusturya maçından sonra Türk futbolcu Merih Demiral'ın galibiyete sevinirken verdiği Bozkurt Selamından hareketle literatür tarama yöntemi kullanılarak sporda simgeler ve semboller üzerinde durulup bu konunun özgün ve öncül şekilde psikososyolojik bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Semboller, anlamlar ve sembolik etkileşim

Örgütler, görsel öğeler içeren mesajları kullanarak duygusal bağları oluşturup sürdürmeyi amaçlar (John, 1999). Çünkü gelenekli sosyal bağların çözüldüğü günümüz dünyasında kalabalıklar içinde yalnız kalan bireyi köklerine bağlayan öge kültürel değerlerdir. Bu değerler, "Ben kimim?", "Nereden geliyorum?" ve "Ne yapmak istiyorum?" tarzında kişiliğine yönelik bir arayıştan ibarettir (Türkdoğan, 1999). Bu arayış doğrultusunda kültürü edinen insanlardan veya toplumsal olmayı öğrenen insanlardan bahsedildiğinde, bu insanların kendilerini toplumsalla donatacak olan sembollerini öğrenmekte oldukları kastedilmektedir (Cohen, 1999). Millet de büyük bir örgüt olduğu için milleti temsil eden görsel öğeler, o milletin üyelerinin kültür üzerine düşünmelerine, semboller ile anlamları öğrenmelerine ve ona göre davranıp etkileşimde bulunmalarına yardımcı olur.

Herbert George Blumer (1900-1987), 1937 yılında Sembolik Etkileşimcilik terimini ilk kez ortaya koymuştur (Williams, 1979). Sembolik Etkileşimcilik Kuramına göre insanların etraflarındaki somut veya soyut şeylere verdikleri anlam ve değerler, farklı durumlarda kişilerin bu şeyler ile ilgilenirken yaşadığı sosyal deneyimleri yorumlaması ile oluşmaktadır (Blumer, 1986). Blumer'e göre anlam, bir nesneye ait olan bir özellik olmayıp grup üyelerinin etkileşimleriyle kurulmuştur. Sembolik etkileşimciliği sosyolojik fenomenolojiyle bağlayan da bu kişilerarası iletişimdeki anlam kavramıdır (Swingewood, 1991). Kişilerarası iletişim mekanizması ile oluşan toplumdaki değerler sistemi, üyelerinden neyin istendiğini ve neyin istenmediğini ile neyin ödüllendirilip neyin cezalandırıldığını belirler (Fichter, 1971). Bu nedenle herhangi bir sembolün işlevini yerine getirebilmesi için en az bir anlam ve değer içermesi gerekmektedir (Ricoeur, 2007). Dolayısıyla Sembolik Etkileşimcilik ve diğer tüm kuramlar, belirli bir gözlem alanını betimleyen, açıklayan ve aralarında mantıksal bağlarla bağlı önermeler kuran bir bütündür (Bilgin, 1995). Bu manada ten rengi, göz şekli, saç dokusu, din ve ritüeller gibi kültürün görünür yönleri de vardır (Dumangöz ve Çavuşoğlu, 2022) ki

bunlar belirli bir gözlem alanının betimlenmesinde işe yaramaktadır.

Bireyin çevre ile olan etkileşimi ve davranışlarının bu etkileşimdeki yerini belirleme uğraşları sembolik etkileşimciliğin çıkış noktası olmuştur (Kızılcıkelik, 1996). Bu kuram, Amerikan pragmatizminden etkilenmiş ve sosyoloji ile psikoloji başta olmak üzere pek çok alanı etkilemiştir. Sembolik Etkileşimcilik, bireylerin gündelik yaşamlarında kendi aralarındaki olaylarla sembolik etkileşimlerini sağladıklarını savunur (Özalp, 2017). Örneğin, spor sosyoloji literatüründe genelde mikro ve makro düzlemler ele alındığı için mezzo düzlemin yeterince ele alınmaması bu bilim dalı için bilimsel çıkmazın temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Afacan Işık, 2023). Bu nedenle Sembolik Etkileşimcilik Kuramı, mikrososyolojik bir kuram olma özelliğini taşıdığı için sembol de kültürün mikro düzeyini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kültür, bir semboller topluluğudur.

Sembolik etkileşimcilerin temel ilkeleri şunlardır (Kızılcıkelik, 1996):

1. Sadece insanlar düşünme kapasitesine sahiptirler.
2. Düşünme kapasitesi, toplumsal etkileşime göre biçimlenir.
3. Toplumsal etkileşimde insanlar, sembollerin ve anlamların anlamını öğrenirler.
4. Semboller ve anlamlar, insan davranışı ve etkileşimlerinin devam etmesini sağlar.
5. İnsanlar, sembollerini ve anlamları değiştirme yeteneğine sahiptirler.

Sembol işaret, jest, tören veya ayin biçimi ile bazı normların anlam ve değerini temsil etme ve vurgulama görevini yaptığı için her toplumsal sistem ve onunla ilişkili olarak her kültürel sistem, ortak bir sembolik sistem oluşturarak bireysel ilişkilerin, duygu, düşünce ve davranışlar ile normların belirginleşmesini sağlar (Tolan, 1975). Semboller, kültürel deneyimleri aktarmada anlam ve referans katmanları oluşturduğu için, semboller aracılığı ile kültür açıklanmaktadır (Deacon, 2011). Her kültür unsurunun şekil, mana, kullanım ve işlev olmak üzere dört özelliği vardır. Şekil davranış tarzlarını, mana akla gelen çağrışımları, kullanım kültür dışı unsurlar ile ilişkilerini, işlev kültür içi unsurları ile ilişkilerini ifade etmektedir (Linton, 1936). Buna göre Bozkurt işareti de Türk Kültürünün bir unsuru olarak davranış tarzını şekillendirirken görenlere Türklüğü çağrıştırmaktadır.

Sembolik etkileşimcilere göre, insanlar sembollerini olduğu kadar anlamları da sosyal etkileşim sürecinde öğrenirler (Kızılcıkelik, 1996). Çünkü bir sembol, kişiyi etkisi altına alınca insan eski ve bu sembole muhalif olan alışkanlıklarını değiştirebilmektedir (Schimmel, 1954). Bu nedenle kişide sembolik düşünce gerilemeye başladığında o kişinin kutsal ifade etme kapasitesi de gerilemeye başlar (Çınar, 2007) ki zaten düşünmek, sembolik (simgesel) aracılık işlemi olup buradaki aracılık ifadesi düşünmenin uyarıcı durum ile bireyin bu duruma gösterdiği tutum arasındaki boşluğu doldurması demektir (Morgan, 1977). Burada daha yüksek kademede gelişen ve üst seviyede kültürel şekillenme denilen bir süreç söz konusu olup kültürel normlar ve değerlerden oluşmuş bir toplumsal sistem içinde şekillenip gelişen insan tutumları öne çıkmaktadır (Özbek, 1971). Dolayısıyla sosyal etkileşimle bağlantılı olan öğrenme sürecinde insanlar, sembollerin ahlaki doğruluğu konusunda aynı düşüncededirler. Örneğin bir halkı simgeleyen milli bir sembol, insanların bu sembol olmadan uzak kalacağı kutsalın bilincine varmasını sağlayıp kutsalın farklı yansımalarının yorumunu anlaşılır kılmakta ve böylece halkın farklı deneyim düzeylerine ulaşmasını sağlamaktadır.

Bozkurt işareti: Sporda semboller ve anlamlar

Sembolik etkileşimcilik, karşılıklı anlaşılabilir sembollerin kullanımı yoluyla ilgili olan etkileşimleri içermektedir. Örneğin birisi, diğerine kapıyı kapat dediği zaman karşısındaki bunu yaparsa kendisine kapıyı kapatmasını söyleyen kişinin ne dediğini kavramıştır. Yani kişi, söylenen sözün sembolik anlamını anlamış ve o sözü emir veya rica olarak yorumlamıştır (Kızılcıkelik, 1996). Spor insanların sportif gelişimi de benzer şekilde toplumsal beklentilerden ve insanların sporunun oynamasını istedikleri rolden etkilenmektedir (Begel ve Burton, 1999). Spor ve diğer tüm kurumlar zaman ve mekân içinde üretilen toplumsal eylem kalıpları olup toplumsal davranış veya toplumsal sistemlerin üretilmesi ise zaman ve mekân bakımından birbirlerinden ayrı olan aktörler tarafından benzer eylem kalıplarının tekrarlanmasıdır (Giddens, 1982). Bir toplumda kültür varlığını oluşturan kurumları birbirine bağlayan bağlardan biri, iletişim ve haberleşmeyi sağlayan dil iken diğeri, o toplumda yaygın ve egemen olan milli kişilik yapısıdır (Güvenç, 1985). Bu bağlamda sporda milli bilinç ile ilgili tavır ve davranışlar, insanlarda çocukluktan itibaren önce yakın çevresi ile başlayan ve sonra sosyal çevresi ile devam eden etkileşimleri sonucunda benimsediği semboller ve değerler ile

şekillenebilmektedir. Dolayısıyla hayatın pek çok alanında kullanılan sembollerin en yaygın olduğu kurumlardan biri spor kurumudur.

Kültür bilimcilere göre bir toplumu gerçekten tanıyabilmek ve anlayabilmek için kültür tarihini incelemek gerekir (Güvenç, 1985). Örneğin, Türk kültür tarihine bakıldığında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik düşüncesinde milletlerin eşitliği anlayışı vardır. Milli değerler arasında eşitlik kabul edilerek bir Amerikalı insan ile bir Afgan insan ve Türk bayrağı ile Yunan bayrağı eşit saygıyı hak etmektedir (Kodaman, 2000). Burada görsel kültüre vurgu yapılmaktadır. Çünkü görsel kültür, insanlar tarafından üretilen ve ortaya konulan her şey olarak tanımlanmaktadır (Barnard, 2010). Örneğin Göktürklerde kurt, tuğlar ile bayraklarda devlet sembolü olarak kullanılmıştır (Ögel, 1995). Hayvana verilen değer ve yüklenen anlamın eski toplumlardaki kadar olmasa da bir ülkenin bağımsızlık, şan ve şeref gibi değerleri simgeleyen bayraklarda kullanılması günümüzde de devam etmektedir (Yiğit ve ark.,2011). Spor kulüplerinin bayraklarında da benzer durumlar bulunmaktadır. Türkiye'de spor kulüplerinin hayvan temalı simgelerine örnek olarak Galatasaray aslan, Fenerbahçe sarı kanarya, Beşiktaş kartal, Bursaspor timsah, Denizlispor horoz ile temsil edilirken yabancı spor kulüpleri arasında Liverpool kuş, Juventus boğa ve Köln Kulübünün keçi ile temsil edildiğini örnek gösterebiliriz.

Türk milleti, milli özgürlüğünü yaptığı Milli Mücadele ile kazandı ve bedelini de canıyla kanyla ödediği için Türk devletinin her vatandaşı, Türk milletinin bir üyesi olma gururunu taşır (Kodaman, 2000). Bu gururu taşıyan insanlarımızdan biri olan Halide Edip Adıvar (1884-1964), 1922 yılında yazdığı Dağa Çıkan Kurt adlı kitabında Osmanlı'nın son döneminde Türk insanının yaşadıklarını Bozkurt ögesi ile destekleyerek anlatmıştır (Adıvar, 1922). Türk Edebiyatından bir başka örnek olarak, "Kurtlukta, düşeni yemek kanundur" sözünden hareketle Kurt Kanunu adlı bir roman yazan Kemal Tahir (1910-1973), bu romanında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e 14 Haziran 1926 tarihinde İzmir'de yapılması planlanan suikast girişimini ve eski İttihatçılar arasındaki iktidar kavgasını anlatmaya çalışmıştır (Tahir, 1969). Tarihçi İlber Ortaylı da bu konu hakkında şu açıklamayı yapmıştır; "Türk tarihinde 'Bozkurt' bir semboldür, idoldür. Öyle sadece bir partinin, grubun sembolü değildir. Biz çöl takımından değiliz, steplerden gelen bir milletiz. O yüzden kurt bizim için mühim ve manalı bir semboldür. Destanları, hikâyeleri var." (TRT Haber, 2024). Bu bağlamda Türk Milleti kendi soylarına ait inanışlarında Bozkurt ve Ergenekon olmak üzere iki destana önem verirler. Bozkurt Destanı, yok olma felaketine uğrayan Göktürk soyunun yeniden dirilip çoğalmasında bir bozkurdun anne kurt olarak görev yapmasını anlatırken Ergenekon Destanı, Türklerin Ergenekon'dan çıktıklarında Göktürklerin padişahı olan kağan soyundan Börte Çene'nin Moğolcada Bozkurt anlamına gelmesini anlatmaktadır. Böylelikle kurt sembolü ve anne kurt Türk Tarihinde önemli bir yere sahiptir (Banarlı, 1987). Kurt, Oğuz Destanı başta olmak üzere diğer Türk destanlarında rehber rolünde olup mutluluk ve zafer sembolü anlamına gelmektedir (Hey'et, 1996). Ayrıca Yakut Türklerinin masallarında da kutsal ruhların dokuz oğullarının hepsi de kurda benzetilirdi (Ögel, 2003). Destanlar, efsaneler ve masalların yanında, Türk tarihi ve edebiyatı için temel kaynaklar olan Orhun abideleri, Dede Korkut Hikâyeleri ve Kutadgu Bilig'de de kurt ögesinin geçmesi, kurdun Türk tarihine ve edebiyatına derinden etki ettiğini gösterir. Örneğin Orhun abidelerinde kağanın askerlerinin kurt gibi düşmanlarının koyun gibi olduğu belirtilir (Ergin, 2005). Azeri Türk'ü Prof. Dr. Hanım Halilova, bozkurt işaretinin siyasi bir parti işareti olmayıp Türklüğün simgelerinden biri olduğunu belirterek Rusların simgesinin ayı, Fransızların horoz, İngilizlerin aslan motiflerinin olduğunu, Türklerin ise simgesinin bozkurt olduğunu söylemiş ve bozkurt işaretinin Türkiye'de yeniden keşfedilmesini kendisinin sağladığını açıklamıştır (İstiklal, 2024). Bu anlamda sembolik tutum bütünleri olarak tanımlanabilecek işaret, selam, ayin ve törenler anlamlarını bir toplumun tarih ve mitolojisinden almaktadır (Tolan, 1975). Dolayısıyla kurt sembolü, Türk Milletinin hem yaradılışı hem de soyunun devamı ile ilgili efsanelerle bağlantılı olduğu Türk insanı için kutsaldır.

Sembolik etkileşimciliğe göre semboller ve anlamlar, bir aktörün ortaya koyduğu sosyal davranışa ve sosyal etkileşime bazı farklı karakterler verir (Ritzer, 1983). Spor ortamlarındaki belki de en önemli aktör olan sporcu; belirli kurallar içinde araçlı veya araçsız, bireysel veya takım olarak kendisini spora veren, daha ileri aşamada sporu meslekleştiren, rekabetçi, dayanışmacı ve kültürel bir olgu içinde yer alan, fiziksel ve ahlaksal yanı olan, yaptığı işinden maddi ve manevi tatmin arayan sporun etkin elemanıdır (Erkal, 1981). Etkin eleman olarak sporcuların oynadığı futbol, insanlar arasında olağanüstü bir popülerliğe sahip olduğu ve bir takım sporu olarak farklı toplumsal gruplardaki sosyal ağları birbirine bağlamak konusuna doğrudan olduğu kadar dolaylı olarak da katkıda bulunmaktadır (Peinado, 2017). Sosyal ağların birbirine bağlanması ile ilgili olan toplumsal bütünlük, toplumun çeşitli kurum ve öğeleri arasındaki ilişkinin devamı olup uzlaşının varlığı bütünleşmenin en önemli işareti olarak kabul edilir (Kongar, 1995). Örneğin toplumsal bütünleşme sürecinde bireylerin tatmin veya tatminsizlik duyguları ile güvenlik duygusu gibi yaşadığı duygular toplumda birlik bilincinin yoğunluğunu etkilemektedir (Günay, 1993). Dolayısıyla belirli hedefin elde edilmesiyle duyulan tatminin veya hedef elde edilmediği zaman duyulan tatminsizliğin ortaya çıkışı bir davranışın gerisindeki temel öğelerden biridir (Krech ve Crutchfield, 1948). Bu açıklamalara göre Merih Demiral ve diğer tüm sporcular kültürel bir

olgu içinde ve ahlaksal anlamda manevi tatmin arayan spor insanlarıdır. Merih'in yaptığı Bozkurt Selamı da bu arayışın bir dışı yansımasıdır.

Sporda semboller ve anlamlara dünyadan örnekler

Spor sahalarında sadece Bozkurt Selamı değil, Çetnik Selamı ve Çift Kartal Selamı da çok tartışılmaktadır. İlk kez 1903 yılında ortaya çıkan Çetnik hareketi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Makedonya ile Arnavutluk'a yönelik etkinliklerde bulunarak Sırbistan'ın güneye doğru genişlemesini hedeflemişler ve 1918'de Sırp Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulmasından sonra ise etkinliklerini Bosna Hersek ve Hırvatistan'a doğru yoğunlaştırarak ilk resmi programını 30 Haziran 1941'de Dr. Stevan Moljević tarafından ilan ederek etnik bakımdan homojen bir Büyük Sırbistan'ın tamamen kurulması için çalışmışlardır. Bu amaç doğrultusunda Çetniklere göre Büyük Sırbistan sınırları içindeki Bosna-Hersek'te yaşayan Müslüman (Boşnak) ve Hırvatların yerlerinden sürülüp Sırp olmayan unsurların temizlenmesi gerekiyordu ki Aslında Çetniklerin bu istekleri Bosna-Hersek'te 1995 Dayton Antlaşması sonucunda Republika Srpska entitesinin kurulmasıyla kısmen gerçekleşmiştir (Demir, 2017). Dolayısıyla Çetnikler, yayılcı ve saldırgan Sırp milliyetçiliği uygulayan bir örgüttür (Sancaktar, 2022). Bu konuda, 2018 Dünya Kupası'nda Sırbistan-Kosta Rika arasında oynanan maçta Kolarov'un Bosna'da soykırım yapan Sırp Kasabı Arkan ve adamlarının kullandığı Çetnik Selamı vermesi örnek olarak gösterilebilir (Hürriyet, 2019). Peki, Çetnik selamı ile Bozkurt selamı bir tutulabilir mi? Tutulamaz. Çünkü Çetnik selamı bir insanlık suçunu hatırlatırken Bozkurt selamı bir milletin kimliğini hatırlatmaktadır, kimseye zararı yoktur ve hiçbir milleti rencide etmemektedir. Merih'in ortaya koyduğu sembol, Türk Milletinin milli kültürünün sembolü ile kutsalını işaret edip onu hatırlatma amacını taşımaktadır ve hiçbir siyasi olaya veya savaşa bir gönderme yapmamaktadır.

Benzer şekilde 2018 Dünya Kupası'nda İsviçre-Sırbistan arasında oynanan maçta İsviçre'nin Arnavut asıllı futbolcuları Xhaka ve Shaqiri attıkları gollerden sonra Arnavutluk'un sembolü olan Çift Kartal işaretini yaptılar (The New York Times, 2018). Sümerler ile başlayıp Hititler, Persler, Araplar, Romalılar, Bizanslılar ve Selçuklular tarafından kullanılan ve günümüzde pek çok devletin bayrağında veya armasında yer alan çift başlı kartal figürü, Arnavutlar açısından milli bir sembol olması nedeniyle değerlidir (Gökkaya, 2021). Çünkü Arnavut Milletinin kendine özgün bir ifade olarak kullandığı Shqipëtar (Arnavut) "kartalın oğlu" Shqipëria (Arnavutluk) ise "kartalların yuvası" anlamına gelmektedir (Sloane, 2008). Dolayısıyla oyun; fiziksel, entelektüel, ahlaki ve manevi değerler sayesinde kültür düzeyine yükseldiği için bir oyun güzellik üretirse kültürel açıdan bir değer kazanır ve böylece oyun, kişinin ve toplumun hayat düzeyini yükselttikçe gerçekten kültür durumuna dönüşür (Huizinga, 1955). Bu noktada Türkiye'deki spor kültürüne geçerek Beşiktaşlıların sevinçlerini Kartal Duruşu ile Bursasporluların sevinçlerini Timsah Yürüyüşü ile gösterdiklerini örnek olarak gösterebiliriz. Bu örnekler sporda hayvan sembolüne yüklenen aidiyet duygusundan kaynaklanan bir kutsallık içeren ve kimseye de zararı olmadığı gibi hiçbir kulübü rencide etmeyen kültürel işaretlerdir.

Sporcular ve özellikle futbolcular, tüm dünyada adeta stadyum tanrıları olarak milyonlarca insanı kendisine hayran bırakmaktadır. Örneğin futbolda 1982 Dünya Kupasının gol kralı olan İtalyan futbolcu Paolo Rossi (1956-2020), Süpermen (İnsan Üstü) lakabını almıştır. Bu nedenle modern yıldızlar psikososyolojik bakımdan sürekli inceleme altındadır (Adasal, 1979). Bir başka örnekte ise bir dönem Galatasaray ve A Milli Takımda oynamış olan futbolcu Metin Kurt, Hollanda ile oynanan milli maçtan sonra üstünde kıyafeti olmayan yalın ayak bir çocuğun kendisinden kramponlarının bağcıklarını istemesi üzerine hayatın gerçeklerini anladığını ve gözyaşlarını tutamadığını belirtmiştir (Çiracıoğlu, 2009). Bu örnekler, sporun toplumsal bir sistem olduğunu da göstermektedir. Çünkü toplumsal sistem, bir grup bireyin karşılıklı etkileşimleriyle oluşan ve zamanla gelişen ilişki tiplerinin yaşatılması sonucunda meydana gelmektedir (Koç, 1994). Bu meydana gelme sürecinde değer yargıları, insanların hayatlarında önemli gördükleri kişilerin gösterdikleri dostça veya düşmanca tepkilerin sonucunda biçimlenirken ortaya çıkan iyiyaptığımızda övüldüğümüz, kötü ise yaptığımızda hoş görülmediğiniz durumları kapsamaktadır (Fromm, 1990). Toplum içindeki her tutum evrensel oluştaya yönelik olduğu için isteyerek yapılan her harekette ahlakiliğin damgası vardır ki ahlaklı olmak isteyerek yapılan hareketle başlar, bu anlamda "hareket bizatihi iyiliktir" denilebilir (Topçu, 2017). Bu nedenle kişilerarası ilişkilerde kendini bilmek ne kadar önemliyse milletlerarası ilişkilerde de kendi kültürünü bilmek o kadar önemlidir (Güvenç, 1985). Bu önem doğrultusunda üretken bir eylem olarak spor, bir özgürleşme ve özgürlüğünü gerçekleştirme yolu olduğu için toplumdaki yeri ve önemi nedeniyle toplumu etkiler (Erdemli, 2008). Dolayısıyla spor ortamlarını ve spor insanlarını daha iyi tanımak, onların sergiledikleri tutumları daha doğru şekilde ölçmek, değerlendirmek ve aynı zamanda onlar hakkında daha doğru karar vermek demektir.

Sonuç ve Öneriler

Gündelik yaşam dilinde kültür, eğitim ve öğretim süreci ile bu sürecin kazandırdığı, genel ve mesleki kültürü anlatır ki spor kültürü de bu anlamda kullanılır (Güvenç, 1985). Örneğin, Türkiye'de gündelik yaşama ait olan Bozkurtlu bayraklar,

1980 Darbesinden sonra popüler kültüre spordan ve özellikle futbol tribünlerinden girmeye başlamış, seyirciler tarafından yapılan Bozkurt işareti, zaman zaman futbolculardan veya antrenörlerden olumlu karşılık almıştır (Sarı, 2016). Türk Milletinin spor toplumunu oluşturan federasyonlar, kulüpler ve diğer sosyal gruplar küçük sosyal topluluklar olarak yaptıkları iş ve işlevler doğrultusunda Türk spor kültürünün kalitesini göstermektedirler (Afacan, 2020). Bu nedenle bu kuruluşlar milli gurur ve manevi disiplini verecek bir eğitim ve öğretim sistemi içerisinde çalışmalarını sürdürmelidir (Ayverdi, 1976). Çünkü her spor insanı, spor üzerine zihnini geliştirdikçe düşüncelerini de çeşitlendirir ve düşüncelerin çeşitlenmesi, spor insanının karşılaştığı kişileri ve olayları daha sağlıklı değerlendirmesine ve daha isabetli kararlar almasına yardımcı olur (Afacan, 2019). Merih Demiral'ın verdiği Bozkurt Selamı, toplumsal bir olay olduğu için Sporda Psikososyolojik alanı ilgilendiren bir durumdur. Bu bağlamda spor insanlarına eğitim ve öğretim veren federasyonlar, kulüpler ve diğer sosyal gruplar ile Spor Fakülteleri açısından Bozkurt Selamı ve bu selamın anlamı dikkate alınabilir.

Türkiye'deki bir kısım entelektüel, tıpkı Avrupa'daki meslektaşlarının büyük çoğunluğu gibi, ideolojik mücadele ve aydınlatma görevi gibi kavramları unutmuş durumdadır. Ayrıca böylesi kavramları onlara anımsatanları da bir tür çığ ve gelişmemiş kişilik olarak görme alışkanlığı kazanmışlardır (Arslanoğlu, 2005). Oysaki tarih bilinci olmayan aydınlarda milli ölçü de oluşmaz. Çünkü geçmişi yeterince bilmek, günümüzü doğru anlamının bir anahtarıdır (Ünal, 1998). Özellikle Batı Dünyasının, Bozkurt Selamı ile Neo-Nazilerin ayırıştırılmaya yönelik çabalarını ve hatta Faşizmin kadim simgesi olan Gamalı Haç ile bir tutmaya çalışmaları da dikkate alınmalıdır (Lee Ludvigsen ve ark.,2025). Dolayısıyla Merih Demiral'a yaptığı Bozkurt işareti nedeniyle olumsuz tepki gösterenleri bu şekilde değerlendirmek yerinde bir tutum olacaktır. Bu nedenle milli bilinci yüksek ve aklı başında duruş sergileyen spor insanlarını marjinal olarak değil, milli kahraman olarak görmek ve göstermek Türk spor kültüründe milli ve manevi değerleri sahiplenilen bilgili spor insanlarının artmasına yardımcı olacaktır.

Sembol, bir anlam yoluyla bir anlam sağladığı için sembolde birincil, fiziksel ve dünyevi anlam; figüratif, tinsel, varoluşsal, ontolojik anlama işaret etmektedir (Çelebi, 2004). Sembolün anlamının ve işlevinin yanlış anlaşılması nedeniyle her kültür unsuru bozulabilmektedir (Turhan, 1972). Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her Türk insanı, milli ve dini değerlerini siyasi partilere indirmediği ve bu konularda eğitim anlamında evlerde ve okullarda doğru bilgiler Türk insanına yeterince öğretilmediği için bu konularda karmaşalar yaşanmaktadır. Yani Türklük hiçbir siyasi partinin tekelinde değildir, Atatürk hiçbir siyasi partinin tekelinde değildir, İslam dini hiçbir siyasi partinin tekelinde değildir ve olmamalıdır. Türklük, Atatürk ve İslamiyet partiler üstü değerlerdir ve bu değerler üzerinden siyaset yapılmamalıdır.

Kültürel sembollerin yokluğu söz konusu olduğunda bir kavramın hatalı ve yanlış anlaşılması veya farklı şekillerde anlamlandırılması durumu ortaya çıkabilmekte, bu da kültürün sürekliliği ve gelecek nesillere aktarılması açısından bir sorun oluşturmaktadır (Lizardo, 2016). Bu bağlamda örneğin, dünyanın çeşitli yerlerindeki spor ortamlarında kullanılan maskotlar, genelde hayvanlar üzerinden oluşturulduğu için Milli Takım maçlarında Türkiye Futbol Federasyonu Bozkurt görüntülü maskotlar kullanılmalıdır. Bu tür iş ve işlemler, kültürel kimliğin korunması ve ülkemize ait değerlere sahip çıkılması gereklidir.

İnsanın edindiği ve ürettiği bilgi, toplumsal çevresi ile açıklanabileceği için birey içinde yaşadığı toplumsal çevrenin değerlerini, izlerini ve etkilerini taşıyıp toplumda yalnız olmadığını aksine kendisi gibi pek çok insanın benzer koşullarda olduğunu anlar (Doğan, 2000). Örneğin, Türk düşünürü Yusuf Has Hacıp (1017-1077) Kutadgu Bilig adlı eserinde "Tanrı kime akıl, bilgi verirse Onun eli uzanır birçok iyiliğe" demiştir (Hacıb, 2022). Sonuç olarak Merih Demiral da aklı ve bilgisi ile yaptığı Bozkurt hareketi ile Türk Milletine ait bir sembolü öne çıkarmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün milli ve manevi mirasını koruduğunu göstererek Türk spor insanlarına iyi bir örnek olmuş ve böylelikle toplumsal bir iyiliği gerçekleştirmiştir.

Bilgiden kopmak, belirli bir tarihten veya milli tarihimizden kopmak anlamına gelirken duygudan kopmak, belirli insanlar arası ilişkilerin değerinden veya kendi ilişkilerimizin değerinden kopmak anlamına gelmektedir (Ergun, 1991). Bu nedenle Türk Milletini ve Türk spor insanlarını ilgilendiren her konuda olduğu gibi böyle hassas bir konuda da tarihsel ve psikososyolojik çözümler içerip gerçekleri açığa çıkarmaya yönelik benzer betimsel çalışmaların yapılması Türk spor kültürünün gelişimi ve spor medeniyeti içinde yükselişi açısından yararlı olacağı tahmin edilmektedir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma, literatür taraması olduğu için etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

Katılımcı Onamı: Çalışmaya katılan katılımcı yoktur.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Adasal, R. (1979). Yeryüzü tanrıları, liderler, komutanlar ve kahramanlar psikolojisi. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Adivar, H. E. (1922). Dağa çıkan kurt. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası.
- Afacan, E. (2019). Spor felsefesi. Ankara: Akademişyen Kitabevi.
- Afacan, E. (2020). Beden eğitimi ve sporun sosyolojik boyutları. Ankara: Akademişyen Kitabevi.
- Afacan Işık, M. (2023). Engellilik ve spor sosyolojisi. Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi, Cilt 6, Özel Sayı 1, 1112-1122. <https://doi.org/10.38021/asbid.1374370>
- Alkış, A.S. (2000). Mavi gözlerin kronometresi. Ankara: Gökçe Karataş Vakfı Yayınları.
- Anadolu Ajansı (2024). Spor hukukçusu Dinçer, UEFA'nın Merih Demiral kararını çifte standart olarak yorumladı. <https://www.aa.com.tr/tr/euro-2024/spor-hukukcusu-dincer-uefanin-merih-demiral-kararini-cifte-standart-olarak-yorumladi/3267315#>
- Arslanoğlu, K. (2005). Futbolun psikiyatrisi. İstanbul: İthaki Yayıncılık.
- Ayverdi, S. (1976). Milli kültür meseleleri ve maarif davamız. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Banarlı, N. S. (1987). Resimli Türk edebiyatı tarihi I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barnard, M. (2010). Sanat, tasarım ve görsel kültür. (Çev. Korkmaz, G.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- BBC News Türkçe (2024). UEFA, Merih Demiral'ın 'bozkurt işaretli' gol sevinci için hangi kararları alabilir? <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw4yppqg90jyo>.
- Begel, D. ve Burton, W.R. (1999). Sport psychiatry: theory and practice. London: WW Norton&G.
- Bilgin, N. (1995). Sosyal psikolojiye giriş. İzmir: İzmir Kitaplığı.
- Bilgiseven, A. K. (1986). Genel sosyoloji. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Blumer, H. (1986). Symbolic interactionism: Perspective and method. California: University of California Press.
- Buss, A. H., & Finn, S. E. (1987). Classification of personality traits. Journal of Personality and Social Psychology. 52 (2), 432-444. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.2.432>
- Cohen, A. P. (1999). Topluluğun simgesel kuruluşu. (Çev. Küçük, M.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cole, S. (1980). The sociological method: an introduction to the science of sociology. Chicago: Rand MacNally Publishing Company.
- Çelebi, N. (2004). Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çınar, A. (2007). Varoluşçu teoloji Paul Tillich'te din ve sembol. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çıracıoğlu, V. (2009). Gladyatör. İstanbul: Everest Yayınları.
- Deacon, T. W. (2011) The symbol concept (Ed.), The Oxford Handbook Of Language Evolution içinde (394-400.ss.) Oxford: Oxford University Press.
- Demir, H. (2017). II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945): Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar. Karadeniz Araştırmaları. (55),

- 147-168.
- Doğan, İ. (2000). *Sosyoloji*. İstanbul: Sistemli Yayıncılık.
- Dumangöz, P.D. ve Çavuşoğlu, S.B. (2022). Oyun mu kültürü etkiler? kültür mü oyunu etkiler? *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9,Sayı:1,35-44.<https://doi.org/10.30803/adusobed.1059683>
- Erdemli, A. (2008). *Spor yapan insan*. İstanbul: E Yayınları.
- Ergin, M. (2005). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, D. (1991). *Türk Bireyi Kuramına Giriş Türk Kültürünün Olanakları*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Erkal, M. (1981). *Sosyolojik açıdan spor*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Erkal, M. (1987). *Sosyoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Erkal, M., Baloğlu, B. ve Baloğlu, F. (1997). *Ansiklopedik sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Der Yayınları.
- Fichter, J. H. (1971). *Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fromm, E. (1990). *Man for himself: An inquiry into the psychology of ethics*. New York: Holt Paperbacks.
- Giddens, A. (1982). *Sociology a brief but critical introduction*. London: MacMillan Education Ltd.
- Göka, E. (1999). *Bilimlerin vicdanı: psikiyatri*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Gökkaya, R. (2021). Yahya Bey'in şiirlerindeki kartal Arnavutların ulusal sembolü mü? *Turkish Studies*, 16, 1.325 - 334.
- Günay, Ü. (1993). *Din sosyolojisi dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 62.
- Güvenç, B. (1985). *Kültür konusu ve sorunlarımız*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hacib, Y. H. (2022). *Kutadgu bilig*. (Çev. Çakan, A.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hey'et, C. (1996). *Türklerin tarih ve kültürüne bir bakış*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Huizinga, J. (1955). *Homo Ludens: A Study of the play element in culture*. Boston: Beacon Press.
- Hürriyet (2019). *Griezmann'ı bırak Kolarov ve Tarasov'a bak!*<https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/galeri-griezmanni-birak-kolarov-ve-tarasova-bak-41353187>.
- Isenberg, T., & Thole, W. (2024). *Vor dem Stadion, auf dem Platz, auf der Tribüne*. *Sozial Extra*, 48(5), 308-311.
- İnan, A. (2020). *Düşünceleriyle Atatürk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İstiklal (2024). *Prof. Dr. Hanım Halilova'dan Bozkurt işareti açıklaması: Türkeş'e bunu ben öğrettim*.<https://www.istiklal.com.tr/video/prof-dr-hanim-halilovadan-bozkurt-isareti-aciklamasi-turkese-bunu-ben-ogrettim>.
- Jesson, J., Matheson, L., & Lacey, F. M. (2011). *Doing your literature review: traditional and systematic techniques*. California: Sage Publications.
- John, D. R. (1999). *Consumer socialization of children: A retrospective look at twenty-five years of research*. *Journal of Consumer Research*. 26 (3).183–213. <https://doi.org/10.1086/209559>
- Kızılcılık, S. (1996). *Sosyoloji teorileri-3*. İzmir: Saray Kitabevleri.
- Kızılcılık, S. ve Erjem, Y. (1996). *Açıklamalı sosyoloji sözlüğü*. İzmir: Saray Kitabevleri.
- Koç, Ş. (1994). *Spor psikolojisine giriş*. İzmir: Saray Kitabevleri.
- Kodaman, B. (2000). *Atatürk ve millet-milliyetçilik, Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*. *Türk Yurdu Dergisi*,20(160), 43-46.
- Kongar, E. (1995). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Krech, D. ve Crutchfield, R.S. (1948). *Theory and problems of social psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Lee Ludvigsen, J. A., Tsoukala, A., Byrne, S., Rookwood, J., & Ross, W. J. (2025). *A roundtable discussion on the politics of EURO 2024: A*

- collective commentary. *Soccer & Society*, 26(1), 179-188.
- Linton, R. (1936). *The study of man the study of man: an introduction*. New York: D. Appleton and Company.
- Lizardo, O. (2016). Cultural symbols and cultural power. *Qual Sociol.* 39,195–198.https://doi: 10.1007/s11133-016-9329-4
- Mardin, Ş. (1993). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morgan, C. T. (1977). *A brief introduction to psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II. cilt*.Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2003). *Türk mitolojisi I. Cilt*.Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özalp, A. (2017). *Sembolik etkileşimcilik entelektüel kökenler, kuramlar ve din olgusu*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Özbek, A. (1971). *Sosyal psikiyatriye giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları Sayı:243.
- Peinado, Q. (2017). *Solcu Futbolcular*.(Çev. Karakaş, B.).İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Sancaktar, C. (2022). 2. Dünya savaşı döneminde Yugoslavya’da iç savaş: Milliyetçiliğe karşı sosyalist Yugoslavya mücadelesi. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 279-307.https://doi.org/10.32953/abad.1058182
- Sarı, Y. (2016). *Türk Milliyetçiliğinin Kültürel Hegemonya Meselesi*. *Turan Dergisi*, 27-32
- Sloane, W. A. (2008). *Bir tarih laboratuvarı Balkanlar*. (Çev. Özbudun, S.)İstanbul: Süreç Yayınları.
- Swingewood, A. (1991). *A short history of sociological thought*.London: MacMillan Press.
- Tahir, K. (1969). *Kurt kanunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tanyol, C. (1970). *Sosyolojik açıdan din, ahlak, laiklik ve politika üzerine diyaloglar*. İstanbul: Okat Yayınevi.
- The New York Time (2018). *Switzerland beats Serbia in a game tinged with history and politics*.https://www.nytimes.com/2018/06/22/sports/world-cup/switzerland-shaqiri-serbia.html.
- TRT Haber (2024). *İlber Ortaylı: Bozkurt, Türk Milletinin sembolüdür*.https://www.trthaber.com/haber/gundem/ilber-ortayli-bozkurt-turk-milletinin-semboludur-866704.html.
- Tolan, B. (1975). *Toplum bilimlerine giriş*. Ankara: Kalite Matbaası.
- Topçu, N. (2017). *İsyan ahlakı*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Turhan, M. (1972). *Kültür değişimleri*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1999). *Etnik sosyoloji*.İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ricoeur, P. (2007). *Yorum Teorisi Söylem ve Artı Anlam*.(Çev. Demir, G. Y.).İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ritzer, G. (1983). *Sociological theory*. New York: Alfred K. Knopf.
- Schimmel, A. (1954). *Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: III-IV, .67-73.
- Snyder, H. (2019). *Literature review a research methodology: An overview and guidelines*. *Journal of Business Research*, 104, 333-339.https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039
- Ünal, M. A. (1998). *Tarihçi gözüyle olaylar ve Türkiye*. Isparta: Alsancak Kültür Dergisi Basımevi.
- Webster, J., Watson, R. T. (2002). *Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review*. *MIS Quarterly*,26, xiii–xxiii. https://doi. 10.2307/4132319
- Williams, R. (1979). *Symbolic Interactionism (Ed.)*,A New Dictionary of Sociology içinde (225-230. ss.). London Routledge.
- Wilkinson, K. (2019). *Semboller ve işaretler*. (Çev. Toksoy, S.)İstanbul: Alfa Yayınları.
- Voigt, D. (1992). *Sportsoziologie soziologies des sports*. Frankfurt: Diesterweg.

- Yakıt, İ. (2000). Atatürk ve Milli Haysiyet, Atatürk ve Türk Milliyetçiliği. Türk Yurdu Dergisi, 20 (160), 43-46.
- Yiğit, A., Çakır, S., Yıldız, G., & Aslım, G. (2011). Bayraklarda kullanılan hayvan figürleri üzerine bir inceleme. Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 82(2), 51-58.
- Yücel, H. (2020). İyi vatandaş iyi insan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.